

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŇ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

I.YUSUPOVTIŇ “DALA ÁRMANLARI” POEMASINDA METAFORIZACIYA QUBILISI HÁM STILISTIKASI

Jamalova Guldanan

*Ájiniyaz atındaǵı NMPI Túrkiy
tiller fakulteti 2-kurs studentı*

Ilimiy basshı - Allanazarov E.

*Ájiniyaz atındaǵı NMPI
Qaraqalpaq tili kafedrası baslıǵı,
f.i.k.*

Barlıq kórkem shıǵarmalarda derlik metaforalar kórkem ádebiyat tilin bayıtıwda stillik hám funktsionallıq xızmet atqarıp, qálegen shıǵarmanı dóretiwde jiyi paydalanılatuǵın troplardıń biri. Ol tuwra mánili sózdiń obrazlı túrde mánisin awıstırıp, zat yamasa qubılıslardıń qanday da bir tárepinen uqsaslıǵına tiykarlanadı. Dúnya júzlik lingvistikada metaforalarǵa usınday sıpatlamaǵa berilgen. Metaforalasqan sózler úsh tipke: dál zatlıq leksikanıń qaramaǵında, ekinshi - zatlıq mániniń belgiler ańlatıwshı sózlerdiń semantikalıq kategoriyasına ótiwi, úshinshi - ańlatıwshı sózlerdiń ishinde iske asatuǵınlıǵı, metafora subekti menen salıstırıw arqalı basqa topar obektlerine tán belgilerdiń, qásiyetlerdiń, háreketlerdiń sıpatlawshı máni júzege keledi. Onda til metaforalarınıń funktsionallıq úsh túri kórsetilgen: nominativlik metafora, obrazlıq metafora, kognitivlik metafora, - dep qaraladı¹.

Metaforalardıń funktsional xızmeti onıń semantikalıq stillik jasalıw ózgesheliklerine baylanıslı oǵada qospalı qubılıs bolıp, ol semantikalıq qubılıs sıpatında sóz hám máni haqqındaǵı eń tiykarǵı uǵımǵa baylanıslı boladı.

Sonlıqtan da sóz hám onıń mánisi máselesine óz waqtında túrkiy xalıqlardıń mádeniyatı hám iliminde belgili orın iyelegen shayır Ibtayım Yusupov ayrıqsha kewil awdarǵan edi. Ol kórkem shıǵarmada qollanılatuǵın hár metaforalasqan sózdi, onıń mazmunın hám mánisin jeterli bahaladı.

Keń dalada erkin sayranlap jalǵız,
Sen tuwralı oylaw—men ushin peshe,
«Dala oy tuwdırmas adamda» dese,
Janım, bul jalǵan gáp, isenbe hárgiz!

¹ Русский язык. энциклопедия. М., 1979. 140-141 бетлер.

“GLOBALLASH SHÁRAYATINDA FILOLOGIYANÍŇ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

Bul qatarlarda metaforalar ayrıqsha stillik maqsetlerde qollanılıp, sódiń tásirsheńligine erisilgen hám oqıwshıǵa ruwxıy zawıq baǵıshlaydı.

Kórkem sóz sheberi tildiń mazmunlıq tárepine, sóylewdiń tásirli pikirdi payda etiwshi qurallarına, leksikalıq-semantikalıq baylıqları menen múmkinshiliklerine ayrıqsha itibar beriwı shárt ekenligi tuwralı pikir júrgizdi. Metafora sóz mánisiniń awısıwına baylanıslı ózgeshe qubılıs, ózgeshe sóz sıpatında til ilimi tariyxında áyyemnen-aq ilimpazlardıń dıqqatın awdarıp keldi.

Aristotel ayrıqsha qásiyetti sóz arqalı ańlatıw kórkem oylawdıń nátiyjesinde iske asatuǵınlıǵı tuwralı óz waqtında pikir júrgizgen edi. Sonıń menen birge ol metaforanıń áhmiyetin joqarı bahalap, metaforaǵa ayrıqsha sheberlik kerek, bul talanttıń belgisi, jaqsı metaforanı tabıw uqsaslıqtı ańlaw degendi ańlatadı. Metafora anıqlıq penen jańalıqtı joqarı dárejede bildiredi, onı ózgeden alıw múmkin emes ekenligin eskertedi². Durısında da, metaforalar zatlar, qubılıslardıń, uqsaslıǵına tiykarlanıp, sóz mánisiniń awısıwı arqalı dóreydi hám onıń kórkem oylaw menen tikkeley baylanıslı ekenligi anıq. Bul jaǵday onı kórkem suwretlewdiń tiykarǵı semantikalıq-stillik qurallarınıń biri retinde bahalawǵa tiykar boladı hám jol ashıp beredi.

Sezgir sezim sezer dalanıń janın,
Ushqır qıyal uǵar bul keńliklerdi.
Iyis bilgen iyiskese jupar juwsanın,
Atıraqtay aylanıp tabar bul jerdi.

«Dala oylanbaydı» dese inanba,
Oylanbasa nege saǵımlar aǵar?
Áne, ústem oyday keshki aspanda,
Bir búrkit sharıqlap qanatın qaǵar!

Bul kórkem shıǵarma qatarlarında keltirilgen metaforalar poeziyanıń mazmunına jańasha emocionallıq tásirsheńlikti, tildiń qudiretin bildirip, kórkem konteksttiń tásirdeńligine iye bolıp klegen.

E.Berdimuratovtıń qaraqalpaq tiliniń leksikologiyasına arnalǵan joqarǵı oqıw orınları ushin sabaqlıǵında metafora sóz mánisiniń awısıwınıń bir usılı sıpatında anıqlanadı. «Ádebiy tildiń funktsionallıq stilleriniń rawajlanıwı menen qaraqalpaq leksikasınıń rawajlanıwı» atlı monografiyalıq miynette óz aldına bir tarawdı quraytuǵın «Kórkem ádebiyat stili» bóliminde metaforalar hám olardıń kórkem shıǵarmada stillik xızmeti tuwralı belgili dárejede sóz etiledi.

² Aristotel. Об искусстве поэзии. М.: 1957. 147 бет.

Áne, alasar qus—dala oyshılı,
Otır kózin jumıp dónniń basında,
Esimde, sada anam shoshaytıp qolın,
Gúzar jolda turıp kórsetip seni,
Óz kewlinshe bilgir ilimpaz bolıp,
Maǵan gorizonttı túsindirgeni:

Metaforalardı sóz mánisiniń keńeyiw usıllarınıń biri sıpatında, sózdiń kóp mánililiginiń payda bolıwı hám biri retinde úyreniwde de sol baǵdar esapqa alınadı. I. Yusupovtıń «Dala ármanları» atlı shıǵarmalarınan alınǵan úzindilerde mınaday qatarlardı oqıymız:

Gá jerde eleńler, gá jerde buǵıp,
Fotokorrespondent—tınımsız qoyan,
Posha diń hawada shır-pırı shıǵıp,
Reportaj berer efirge mudam,
Kún battı—setkaǵa top tústi demek,
Dańq pedestalı—eski qorǵanda,...

Bul mısaldadıǵı sóz dizbeklerindeki metaforalasqan mániler awısqań mánilerden, sóz mánisiniń keńeyiwinen payda bolǵan mánilerden ibarat. Olar metaforalasqaw arqalı kóp mánilikke iye bolǵan sózler toparına jatadı. Sinxroniyalıq kózqarastan bul mániler ádebiy tilde ulıwma tanımaliqqa iye.

I. Yusupovtıń poetikalıq shıǵarmaları tilinde metaforalar da, metonimiyalar da, sinekdoxalar da estetikalıq talaplarǵa sáykes kerekli jerinde jiyi qollanılǵanlıǵın kóriwimizge boladı:

«Dala qutsız» dese, oǵan inanba,
Onda ǵaziyne kóp,—alıw mashaqat.
Dala megzer bay hám zıqna adamǵa,
Onda joq himmet hám miyrim—shápáát.

Kúshlisi ázzisin iyterip taslap,
Suwlılar suwsızǵa shıq tamızbadı,
Adam ózin sonda túsine baslap,
Suwlıǵa suwsızdıń kegin qozǵadı...

Sóz mánisiniń awıswı ańlatılatuǵın zatlar, qubılıslar arasındadıǵı uqsaslıqlarǵa, jaqınlılıqqa, baylanıslılıqqa tiykarlanatuǵın bolǵanlıqtan, olardaǵı mániler sáykes obektlerdi salıstırıw tiykarında dóreytuǵınlıǵı belgili. Durısında da, sózdiń semantikalıq rawajlanıwına baylanıslı tildiń leksikalıq-semantikalıq, stilistikalıq keń

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍDA FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

múmkinshilikleriniń kórinislerine baylanıslı, metaforalasqan mánilerge jaqın hám baylanıslı til qubılıslarınan, til qurallarınan ibarat.

Juwmaqlastırıp aytqanda, I. Yusupovtıń „Dala ármanları“ poemasında metaforalardan ónimli paydalanıwı, shayırdıń sóz tańlaw sheberligi arqalı sóz mánisiniń awısıwın ańlatılatuǵın zatlar, qubılıslar arasındaǵı uqsashlıqlarǵa, jaqınlılıqqa, baylanıshlıqqa tiykarlana otırıp, olardaǵı metaforalasqan mániler sáykes obektlerdi salıstırıp tiykarında qalıplesip, tilimizdegi sóz marjanlarınıń mánilik diapozonınıń keńeyiwine erisilgenligi menen ajırılıp turadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Berdimuratov E. Qaraqalpaq ádebiy tili. Leksikologiya. Nókis-1998
2. Рахматуллаев Ш.У. Основные грамматические особенности образных глагольных фразеологических единиц современного узбекского языка: Автореф. дисс...канд. филол. наук // Москва, 1952;
3. Ефимов А.И. О языке художественных произведений. - Москва,1954, - С.181-216.
4. Кожаметова Х. Фразеологизмдердиң көркем әдебиетте қолданылығуы.-Алматы, 1972, - Б.54,58
5. Ёўлдашов Б. Фразологик услубият асослари. – Самарқанд,1999.
6. I. Yusupov. Dala ármanları. Tańlamalı shıǵarmaları. Qaraqalpaqstan, “Bilim” -2012.